

MARZANNA KUCZYŃSKA
INSTYTUT FILOLOGII POLSKIEJ UAM
<https://orcid.org/0000-0001-8456-2817>

MAYA IVANOVA
BUŁGARSKA AKADEMIA NAUK, CENTRUM NAUKOWE IM. CYRYLA I METODEGO
<https://orcid.org/0000-0001-9832-1790>

CYRYLICKIE EWANGELIE Z XVI I XVII WIEKU ZE ZBIORÓW BIBLIOTEKI KÓRNICKIEJ

Kórnickie zbiory hrabiów Działyńskich zawierają pięć rękopisów cyrylickich, w tym trzy tzw. ewangelie tetr (tetraewangelie), mieszczące w sobie teksty Dobrej Nowiny autorstwa czterech ewangelistów: Mateusza, Marka, Łukasza i Jana; ich sygnatury: BK 896, BK 2675¹ i BK 11985. Dwie z nich, z roku 1586 (BK 11985)²

---

¹ Kodeks zachowany fragmentarycznie. Zob. *Inwentarz Biblioteki Kórnickiej*, 1983, z. II; *Vostočnoslavânskie i ũžnoslavânskie rukopisnye knigi v sobraniâh Polškoj Narodnoj Respubliki*, č. 2: *Rukopisi sobranij Lŕblina, Peremyšlâ, Sanoka, Poznani, Kurnika i Vroclava*. (№ № 94–239): Priloženie. Sost. Ā. N. Šapov, AN SSSR. In-t istorii SSSR. Moskva 1976, s. 89–90 (publ. zapisu: t. II, s. 132–133); *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce. Katalog*, wyd. 2 zmien., opr. Aleksander Naumow, Andrzej Kaszlej, przy współpracy Ewy Naumow, Jana Stradomskiego, Kraków 2004, s. 63–64. Rękopis wymienia też Jerzy Ostapczuk w swoim zestawieniu: *Cerkiewno-słowiańskie rękopisy Ewangelii w Polsce*, [w:] *Ku Słowu, ku Kościołowi, ku światu. Księga pamiątkowa podarowana Arcybiskupowi Jeremiaszowi (Janowi Anchimiukowi) w 70. rocznicę urodzin*, red. Katarzyna Wojciechowska, Wiesław Konach, Warszawa 2013, s. 202.

² Opisy: *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce. Katalog...*, s. 64; *Inwentarz Biblioteki Kórnickiej*, 1983, cz. IV, s. 386; Jerzy Ostapczuk, dz. cyt., s. 202.

i z roku 1614³ (BK 896)⁴, będą przedmiotem zainteresowania w prezentowanym artykule. Młodszy kodeks (BK 896) trafił do Kórnika jeszcze przed II wojną światową w nieznanych dziś okolicznościach, starszy (BK 11985) został kupiony w 1974 roku od prywatnego najpewniej właściciela.

Prof. Jerzy Ostapczuk z Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie, długoletni badacz tekstów i zabytków ewangelicznych, stwierdził na podstawie wykazów źródeł i literatury naukowej, że do współczesności na świecie zachowały się 3344 rękopisy cerkiewnosłowiańskiej Ewangelii. Najwięcej egzemplarzy posiada Rosja – 1617, następnie Serbia – 331, Ukraina – 302, Bułgaria – 281, Rumunia – 170, Grecja – 148, niewiele mniej posiada Polska – bo 146⁵. Dużo to i mało, jeśli pamiętać, jak wiele tego rodzaju ksiąg znajdowało się w obiegu liturgicznym w minionych czasach, a dodatkowo ewangeliarze wkładano do trumien kapłanom i biskupom, tak jak psalterze mnichom. Słusznie zatem kodeksy kórnickie uważane są za biblioteczne skarby, które zdigitalizowano w ramach europejskiego projektu *Cyfrowe udostępnianie zasobów Polskiej Akademii Nauk Biblioteki Kórnickiej* (PROJEKT POPC.02.03.01-IP.01-00-002/16). Historia obu dzieł przenosi nas w odległe czasy I Rzeczypospolitej, kraju dwojga, a w istocie trojga narodów, kiedy państwo charakteryzowało niezwykle wprost bogactwo kultur, wyznań i języków. Od II połowy XVI wieku na terenie Polski rozpoczęły się intensywne przemiany kulturowe spowodowane przyswajaniem idei renesansowych, a także rozwojem reformacji. Procesy te objęły również kulturę ruską i Kościół prawosławny w granicach państwa polsko-litewskiego, chociaż w innym nieco zakresie. Już w latach 60. XVI stulecia w cerkwiach zapoczątkowano intensywną katechizację i ewangelizację poprzez kaznodziejstwo⁶, wprowadzano do liturgii żywy język⁷,

³ Opisy: *Inwentarz rękopisów Biblioteki Kórnickiej*, Kórnik 1930, s. 59; Aleksander Rogow, *Cyrylickie rękopisy w Polsce*, „*Studia Źródłoznawcze*”, t. XIV, Warszawa – Poznań 1969, s. 163. *Vostočnoslavânskie i ũžnoslavânskie rukopisnye knigi v sobraniâh Pol’skoj Narodnoj Respubliki*, č. 2: *Rukopisi sobranij Lûblina, Peremyšlâ, Sanoka, Poznani, Kurnika i Vroclava...*, nr 224, t. II, s. 88–89; publ. zapisu: s. 131–132; *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce. Katalog...*, s. 63; Jerzy Ostapczuk, dz. cyt., s. 202.

⁴ Sygnatury podawane są w takiej kolejności z uwagi na czas powstania manuskryptów, nie datę przybycia do Biblioteki Kórnickiej.

⁵ Jerzy Ostapczuk, *Stan zachowania cerkiewnosłowiańskich rękopiśmiennych Ewangelii*, „*Rocznik Teologiczny*” 2010, t. 52, nr 1–2, s. 92.

⁶ Marzanna Kuczyńska, *Ruska homiletyka XVII wieku w Rzeczypospolitej. Ewolucja gatunku – specyfika funkcjonalna* (Cyryl Stawrowiecki, „*Ewangelia pouczająca*”, *Rachmanów 1619*, *Joanniczusz Galatowski*, „*Klucz rozumienia*”, *Kijów 1659*), Szczecin 2004, i podana tam literatura.

⁷ Jednym z najchwalebniejszych przykładów jest Ewangelia Peresopnicka, na którą współcześnie przysięgę składają prezydenci Ukrainy. Ewangeliarz ukończono w 1561 roku. Dzieło zamówiła

rozbudowywano szkolnictwo⁸, z wielkimi sukcesami rozwijała się sztuka drukarska⁹, coraz powszechniejszy był mecenat w różnych sferach kultury i religii. Fundatorami i donatorami byli arystokraci, drobniejsza szlachta, klasy niższe¹⁰, duchowieństwo, klasztory¹¹. Oba omawiane kórnickie rękopisy stanowią rezultat takiej właśnie aktywności. Starszy manuskrypt (BK 11985) zamówiła wdowa z okolic Sanoka Maria Soroczyna z synami jako dar do cerkwi w intencji zmarłego męża oraz prawosławnych chrześcijan, za zdrowie i odpuszczenie grzechów:

Kupiła tę księgę sługa Boża Maria z synami za swoje zdrowie i za odpuszczenie grzechów.

Niech będzie wiadome każdemu chrześcijaninowi, małemu i wielkiemu, iż tę księgę kupiła sługa Boża Maria Soroczina za [nieczyt.] złotych i oddała do cerkwi dąbrowskiej, do świątyni pod wezwaniem świętego męczennika Dymitra, a który pop z tej księgi będzie czytał, ma modlić się do Boga za sługę Bożego Stefana i za wszystkich prawosławnych chrześcijan¹² (k. 303v).

---

księżna wołyńska Anastazja Zasławska-Holszańska z córką i zięciem, Janem i Eudokią Czartoryskimi. Praca wyszła spod ręki Michała Wasylewicza Żurawnickiego z Sanoka oraz mnicha Grzegorza, późniejszego przełożonego klasztoru w Peresopnicy (wieś w województwie rówieńskim na Ukrainie). Zob. Jan Janów, *Źródła Ewangelii Peresopnickiej*, „Slavia”, V, Praga 1926–27; Grzegorz Błaszczuk, *Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492–1569*, Poznań 2002, s. 289; Tadeusz Karabowicz, *Tożsamość Cerkwi ukraińskiej*, Lublin 2004, s. 34.

⁸ Więcej: Viviana Nosilia, *Oświata ruska na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XVII wieku*, [w:] *Między Wschodem a Zachodem. Prawosławie i unia*, t. XI, red. Marzanna Kuczyńska (*Kultura I Rzeczypospolitej w dialogu z Europą. Hermeneutyka wartości*), Warszawa 2017, s. 141–173; Aleksander Naumow, *Biblia w kulturze Rusi polsko-litewskiej w XVI wieku*, „Slavia Meridionalis” 2016, nr 16, s. 32–51.

⁹ Zob. np. Maria Błońska, Henryk Bułhak, *Na tropach księzek cyrylickich wydawanych w państwie polsko-litewskim w XV–XVIII w. Próba charakterystyki*, [w:] *Najstarsze druki cerkiewnosłowiańskie i ich stosunek do tradycji rękopiśmiennej, materiały z sesji, Kraków 7–10 XI 1991*, red. Wiesław Witkowski, Jerzy Rusek, Aleksander Naumow, Kraków 1993, s. 179–189; Zoja Jaroszewicz-Piersławcew, *Druki cyrylickie z oficyn Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku*, Olsztyn 2003, s. 39–44; Ewa Wierucka, *Iwan Fiodorow i jego czarna sztuka. Próba syntezy*, „Folia Bibliologica” 2008, t. L, s. 57–76; Ároslav D. Īsaëvič, *Peršodrukar Īvan Fedorov i viniknennâ drukarstva na Ukraïni*, vid. 2, pererab. i dop. L'viv 1983; Evgenij L. Nemirovskij, *Francisk Skorina: žizn' i deâtel'nost' beloruskogo prosvetitelâ*, Minsk 1990; *Franciszek Skoryna z Połocka. Życie i pisma*, wybór tekstów, przekł. i opr. Mariola Walczak-Mikołajczakowa i Aleksander Naumow, Gniezno 2007.

¹⁰ O środowiskach czytelniczych pisze m.in. Zoja Jaroszewicz-Piersławcew, *Zapiski w księgach drukowanych cyrylicą w oficynach Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku*, „Acta Baltico-Slavica” 2013, 37 SOW, s. 249–263.

¹¹ Godne polecenia są w tej dziedzinie prace prof. Alicji Zofii Nowak z Uniwersytetu Jagiellońskiego, prof. Aleksandra Naumowa z Uniwersytetu Jagiellońskiego i Ca' Foscari w Wenecji, Tomasza Kempy z Uniwersytetu w Toruniu, Antoniego Mironowicza z Białegostoku i wielu innych.

¹² Tłumaczenie z języka ruskiego (ruthęńskiego): Marzanna Kuczyńska.

Na drugi z ewangeliarzy (BK 896), bardziej luksusowo wykonany, bogaciej zdobiony, składały się dwa małżeństwa mieszczan satanowskich¹³: Andrzej i Piotr Mołczanowie z żonami Hanną i Awdotią:

W roku od stworzenia świata 7120, a od zbawczego wcielenia Syna Bożego Pana naszego Jezusa Chrystusa 1614, za panowania Jego Miłości Pana naszego Hieronima, pana Siniawskiego, podczaszego koronnego, pana naszego dziedzicznego, stało się to w majątku jego miłości w mieście Satanowie, iż bogobojny człowiek imieniem Andrzej Mołczan z żoną swoją Hanną, a drugi Piotr z żoną swoją Awdotią, kupili tę księgę, nazywaną Ewangelią ołtarzową, i oddali ją do świątyni św. wielkiego męczennika Chrystusowego Jerzego, w czasie gdy kapłanem był Aleksei. Kapłan ten po śmierci wyżej wymienionych zlecił opiekę nad księgą tą panu Janowi, zięciowi swojemu, mieszczańskiemu satanowskiemu. A kto by się poważył, kapłan albo diakon, albo sługa cerkiewny tę księgę wynieść z cerkwi św. wielkiego męczennika Chrystusowego Jerzego, będzie miał sąd ze mną na Ostatecznym Sądzie Chrystusowym i kłątwy niech na niego spadną bogobojnych ojców wypowiedziane w Nicei¹⁴ (k. 16r–21r).

Zapiski na kartach rękopisów uwieczniły imiona kopistów, którzy je przepisywali – są to: Wasyl Poroszkowicz z Sanoka, syn prawosławnego księdza (k. 302v), i Sidor Iwanowicz, syn stelmacha z Janowa (k. 289v). Na podstawie zabytków cyrylickich powstałych w Sanoku mamy prawo sądzić, że w XVI wieku miasto było prężnym centrum kulturowym z uznanym skryptorium¹⁵. Większych trudności w identyfikacji nastręcza Janów, skąd pochodził Iwanowicz. Na przełomie wieku XVI i XVII była to nazwa często nadawana różnym miejscowościom ze względu

¹³ Satanów (ukr. Sataniv) nad Zbruczem na Podolu, wzmiankowany już w XV w., dziś miejscowość typu miejskiego w obwodzie chmielnickim (do 1954 r. kamienieckim). Dawniej miasto-twierdza z zamkiem, mające strzec Podola przed najazdami tatarskimi i tureckimi. W latach 1676–1699 Satanów znajdował się w granicach Imperium Tureckiego. W wieku XIX było tam 5 cerkwi. Do 1707 roku blisko miasta działał monaster prawosławny pw. Św. Trójcy, zamieniony później na unicki. Zob. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. X: *Rukszenice – Sochaczew*, red. Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, Warszawa 1889, s. 336–339.

¹⁴ Chodzi o Niceę (Nikeę) na Wschodzie, gdzie odbył się I sobór powszechny od 9 do 25 lipca 325 roku. Uczestnicy soboru potępili arianizm jako herezję, używając formuł wykluczających, o których pisze tu autor zapisku.

¹⁵ Jak widzieliśmy, z Sanoka pochodzili np. współtwórcy Ewangelii Peresopnickiej, w Sanoku powstała też jedna z ruskich redakcji przekładów kazań Mikołaja Reja. Wpisane one zostały w tkankę rodzimej twórczości kaznodziejskiej i niezwykle rozpowszechniły się w prawosławnym środowisku Rzeczypospolitej. Galina Čuba, *Tekstologične dosliđžennâ ukraïns'kih učitel'nih Ėvangelij drugoi polovini XVI – počatku XVII st.: peremišl's'kij tip*, „Visnyk Lvivs'koho Universitetu. Seria Knigoznavstvo, bibliotekoznavstvo ta informacijni tehnologii” 2007, vip. 2, s. 6–7; też: *Tekstologičeskaâ klassifikaciâ ukraïns'kih učitel'nyh evangelij vtoroj poloviny XVI veka*, „Slavânovedenie” 2002, nr 2, s. 82–97; Aleksander Naumow, *Sanok w I poł. XVI wieku: w centrum życia duchowego*, „Orthodoxia – Przegląd Prawosławny” 1995, nr 4(118), s. 17 i 29.

na sławnych nosicieli imienia Jan. Indeksy z początku XIX stulecia wymieniają kilkadziesiąt miast, wsi, dóbr i osad o tej nazwie. Autorzy *Katalogu rękopisów cyrylickich...* wskazują na Janów zwany ruskim niedaleko Lwowa¹⁶, niestety, informatory nie zaświadcza, by w tym Janowie działała świątynia pw. Objawienia Pańskiego, gdzie księgę kopiowano. Wydaje się, że właściwego Janowa szukać należy w południowo-wschodniej części I Rzeczypospolitej, być może to Janów podolski nad Bohem przy ujściu rzeki Śniwody w dawnym powiecie lityńskim¹⁷. Za tą lokalizacją przemawia nie tylko mniejsza odległość do Satanowa, ale również wymienione przez kopistę nazwisko Lanckorońskiego jako pana tych ziem – był to z pewnością Stanisław Lanckoroński (1585–1617) – sprawujący wówczas funkcję podolskiego wojewody.

Historia zabytków

Na podstawie zapisu donacyjnego i zapisów późniejszych, uwiecznionych na marginesach różnych kart, udaje się częściowo odtworzyć dzieje kodeksu BK 11985. W dokładniejszym prześledzeniu jego losów przeszkadza konsekwentne zamazywanie przez nowych właścicieli imion i nazw miejscowości zamieszkania poprzedników. Zatem, znana nam już Maria Soroczyna podarowała księgę dąbrowskiej cerkwi św. Dymitra męczennika. Była to, zdaje się, Dąbrowa (Dąbrówka) Ruska koło Sanoka, dziś dzielnica tego miasta. Drewnianą cerkiew, która stała tam już w 1574 roku, z czasem rozebrano i w latach 1867–1891 zbudowano murowaną, również pod wezwaniem św. Dymitra. Mimo że ludność Sanoka nie od razu przyjęła postanowienia unii brzeskiej (1596), świątynia z czasem przeszła w ręce grekokatolików, także dzisiaj należy do tego Kościoła (od 1993 r.).

Inny zapis, na kartach 15–22, informuje, że w 1717 roku rękopis kupili mieszkańcy Terebca¹⁸ do cerkwi Zaśnięcia Najświętszej Maryi Panny, niestety, nie można zidentyfikować tej miejscowości. W kolejnym zapisie (k. 303) jej nazwa została zamazana, podobnie jak imię inicjatora zakupu, odczytanie utrudnia również wyblakłe pismo.

Z pieczęci na pierwszej karcie wiadomo, że w późniejszych wiekach kodeks znajdował się w cerkwi pod wezwaniem św. Michała Archanioła w Brzeżawie (dziś

¹⁶ Janów zwany dawniej ruskim. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. III: *Haag – Kępy*, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, Warszawa 1882, s. 423–425.

¹⁷ Zob. Janów 1.) z Romanówką (po rusku Janiw). Tamże, s. 423.

¹⁸ Lub Terebecza, nazwa konsekwentnie zamazywana.

woj. podkarpackie). Była to filialna cerkiew greckokatolicka, wzniesiona w 1843 roku, należąca do parafii w Lipie. Po wysiedleniach z 1947 roku pozostawała nieużywana. Na początku lat 80. XX wieku świątynię przejął Kościół rzymskokatolicki, obecnie jest kościołem filialnym parafii Wniebowstąpienia Pańskiego w Lipie. Budynek wpisany został do rejestru zabytków w 1982 roku, stoi na podkarpackim Szlaku Architektury Drewnianej. Do obiegu pozaliturgicznego manuskrypt trafił zapewne w wyniku przesiedleń ludności greckokatolickiej i likwidacji większości parafialnych księgozbiorów. Jak wspomniano wyżej, od 1974 roku pozostaje w posiadaniu Biblioteki Kórnickiej.

Losów drugiego rękopisu, BK 896, po opuszczeniu cerkwi satanowskiej nie daje się ustalić. Wprawdzie zapisów jest w manuskrypcie dużo, ale nie podają one potrzebnych informacji. Najpewniej znajdował się na południowych krańcach I Rzeczypospolitej, gdyż autorzy zapisów wspominają powstania kozackie z XVII wieku i miasto Szarogród¹⁹. Być może ze świątyni przeszedł w ręce prywatne.

Już w Bibliotece Kórnickiej PAN manuskrypty zostały poddane renowacji. Do BK 896 doszyto na początku jedną kartę (prawdopodobnie z zapisami wypominkowymi, tzw. dyptych), która wcześniej była zapewne luźno włożona między karty kodeksu.

Wykonanie

Technicznie rękopisy wykonane są z dużym znanstwem rzemiosła. Po zachowanych materiałach i odciskach bezpowrotnie utraconych zdobień można wyobrazić sobie ich dawną świetność. Bez wątplenia były to księgi luksusowe, wypełniające zarówno funkcje praktyczne, jak i estetyczne. Szczególnie BK 896, z lepszej jakości papierem, oprawiony w czerwony aksamit, tłoczony złotem, dość bogato iluminowany. Chociaż uwagę zwraca, że papier kodeksu nie jest jednorodny, mieni się kilkoma odcieniami kolorystycznymi, najprawdopodobniej skład nie posiadał odpowiedniej ilości papieru i zbierał go z różnych papierni, co potwierdzałyby duża różnorodność znaków wodnych, które tam znajdujemy. Ich usytuowanie oraz ciasny sposób zapisu uniemożliwiają, przynajmniej na tym etapie, dokładne określenie kształtu większości filigranów, więc także ich pochodzenia – w większości jednak są to znaki heraldyczne, charakterystyczne w księgach powstających na terenie Rzeczypospolitej tamtej epoki.

---

¹⁹ Miasto na wschodnim Podolu, nad rzeką Morachwą, założone przez Jana Zamojskiego. Drużyna po Kamieńcu Podolskim ważna twierdza graniczna. Wielokrotnie najeżdżana przez Kozaków, w latach 1672–1699 we władzy Turków. Dziś na terenie Ukrainy, obwód winnicki.

Il. 1. Fragment oprawy ewangeliarza, BK 11985

ОУКАЗЬ КАКО ТАКЖЕ ПЕТР ОУЛІА
ИВЕЛИКА И НЕЛАМА ТАСОВКА

МА ДЕН НАДКАТАСА
НАГМЪ. ИНАЗМ.

МАРИКОТАКОЖЕ
НАЗМЪ. ИНАГ.

ЛУКА НАТРИТА
НАЗМА. ИНАГ.

НЕВЕЕРЪУЛИСТЪ
НАДОСТРАЕСЪ

НАГО

НАЕУЛІА

ПАНЪ

Съ е ш т а х в а б с т с х м м .
и п т л к г о с т м с с т в : с

Исповеданіи Свѣдѣніи рече мѣ е дѣи рѣком
мно твѣи рѣкѣи вѣнѣи поповѣи ерѣком
по рѣкѣи авѣи. Свѣдѣніи ерѣком. При рѣ
дѣи краи е мѣи авѣи ерѣком. ерѣком и
ери ерѣком авѣи ерѣком и рѣком ерѣком
Свѣдѣніи авѣи ерѣком. Свѣдѣніи ерѣком
А ф нѣ. авѣи ерѣком. ерѣком ерѣком
ерѣком ерѣком ерѣком. Свѣдѣніи ерѣком
ерѣком. ерѣком ерѣком ерѣком. ерѣком.

101

Il. 2. Zapis kopisty, BK 11985, k. 302v

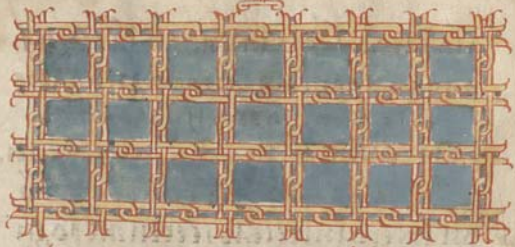

ѠМНІСТОУ ЛЮБВЕ ТВОЕ

прѣпросвѣщеніема. нліи. ѿ. ѿ.
 атамоєнліиіухваєнакѣла.
 такожеєпнеановапррѣ. се
 асапоєнлажѣгламоєгопрѣ
 лице твоє. ижеоуготоуѣпѣ
 твоє прѣтого. глаєвѣпѣ
 ѣца вѣпѣстїи. оугото
 вантепѣстїи. правѣтвори
 теєтѣсѣго. **Б**їїєанна
 крѣд вѣпѣстїи. ипроповѣдає
 крѣщенієпокланїа. вѣоупоущеніє
 грѣхѣва. иїєхѣлашекѣнєма

Il.3. Początek Ewangelii wg św. Marka, BK 11985, k. 98

ЕЖОМЛАСІСТЕВІАНЕ

прѣросткохъ мѣстѣхъ. гл. а.

Ни гартва іу хва
 ена дѣлова. ена авра
 амль. аврамль ро
 днї елака. елаакъ же
 роднї іксовъ. іа
 ксовъ же роднї іудѣ
 и братїе го. іоу
 да же роднї фареея
 и зареѣ. фареея же
 роднї еерола. еерола же роднї

Иже членки въ селеніи мѣстѣхъ фареея и зареѣ

Il. 4. Początek Ewangelii wg św. Łukasza, BK 11985, k. 147

B. K. 896.
v. 139.

СВЯТЫЙ ПИЕРЪ МЪШЕВЪ СТОЛЕ
ВЪ СЛОВЕХЪ СВОИХЪ СВЯТЫХЪ И ПАТРЕ СЪ
ИЗЪМЪШЛАХЪ ЦЕЛОУСТАВЪ ТЪ:

СЛОМОУ АЕ. ИАКЪ ЦЕЛЪ СЪ СЪ
ЮАННА СЪ ГОВОРЪИА. ВЪ ПЕЛЪ СЪ МЪ
СЪ ПЪТИЕМЪ. СЪ ВЪ ПЪТИЕМЪ ПЕЛЪ ПИ
ХЪ. ИАКЪ ПЪТИЕМЪ ПЕЛЪ ПИ
А СЪ ГОВОРЪИЕ ПЕЛЪ СЪ. СЪ ПЪТИЕМЪ
ПЪТИЕМЪ. ИАКЪ ПЪТИЕМЪ ПЕЛЪ ПИ
ДЪ ПЪТИЕМЪ ПЕЛЪ ПИ. СЪ ПЪТИЕМЪ
ПЪТИЕМЪ ПЕЛЪ ПИ. ИАКЪ ПЪТИЕМЪ ПЕЛЪ ПИ

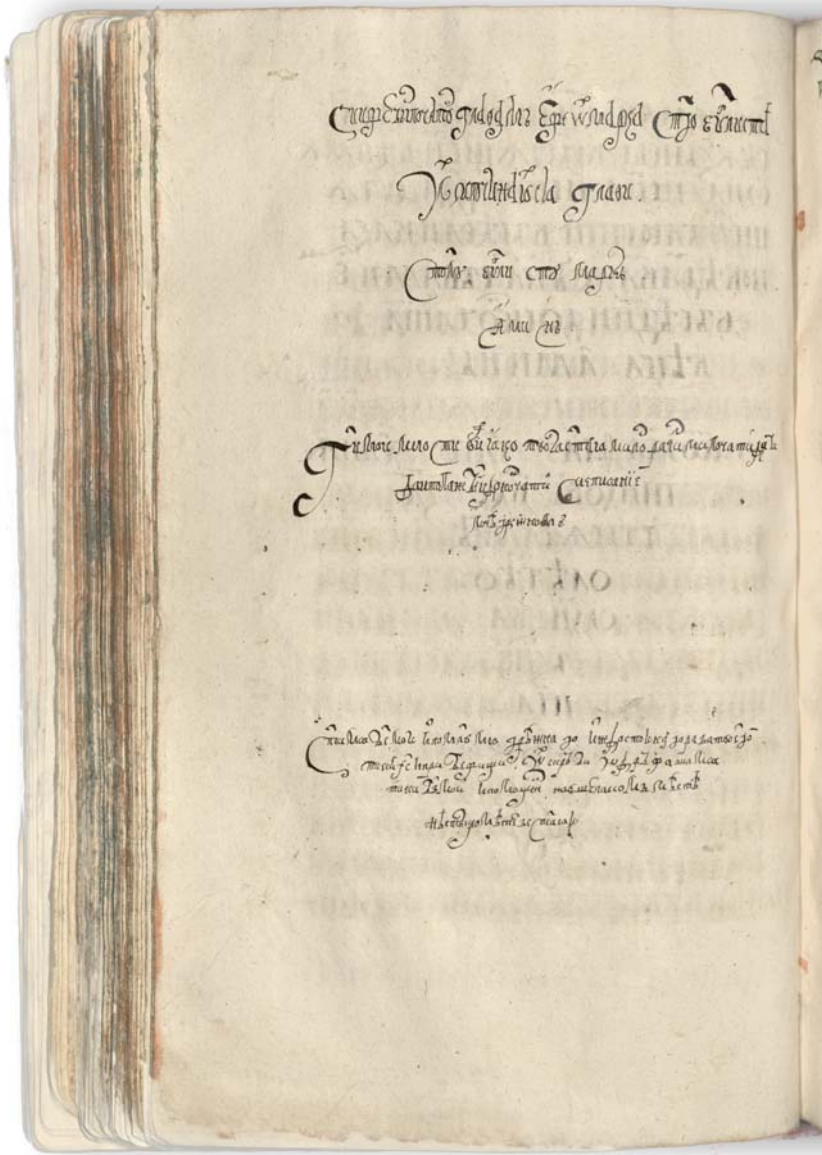

Il. 5. Wykaz czytań ewangelicznych całego roku, BK 896, k. 2

Il. 6. Początek Ewangelii wg św. Mateusza, BK 896, k. 16

Cum in uobis quod sitis Episcopi etiam etiam

Incantationes la granis

Quos in eis sunt

Amo

In nomine domini Amen in nomine domini Amen in nomine domini Amen
Incantationes in nomine domini Amen in nomine domini Amen
in nomine domini Amen

Cum in uobis quod sitis Episcopi etiam etiam
Incantationes in nomine domini Amen in nomine domini Amen
in nomine domini Amen

Il. 7. Modlitwa kopisty Sidora Iwanowicza, BK 896, k. 84v

BK 11985 napisany został na grubszym, bardziej sztywnym i ciemniejszym papierze z jednym, za to niezwykle popularnym znakiem wodnym: dzik²⁰. Rękopis ten posiada skromniejszą okładkę (brązowa tłoczona skóra) i rzadkie iluminacje, zrobione ręką zdecydowanie mniej sprawnego artysty. Manuskrypt wyróżnia rzadko spotykana ozdoba – metalowa plakietka stosunkowo prymitywnej roboty ze sceną ukrzyżowania przynitowana na środku przedniej okładziny. Pod krzyżem stoi Matka Boska i Jan Ewangelista, każdy element wyobrażenia podpisany jest skrótem po cerkiewnosłowiańsku (ЇΣ ΧΣ [Иисус Христос], МР [Марѣа], IOα [Ioанн] – ЇS HЅ [Iisus Hristos], MR [Marѣa], IOα [Ioann]).

Zawartość

Kompozycję oraz treść kodeksów zaliczyć trzeba do klasycznych – to teksty czterech Ewangelii przedzielonych przedmowami²¹, których autorstwo nauka przypisuje Teofilaktowi, arcybiskupowi Ochrydu, zwanemu Bułgarskim, Grekowi z pochodzenia²². Do czytań ewangelicznych dodany jest aparat liturgiczny, a także krótki kalendarz na cały rok z dniami pamięci największych serbskich świętych Symeona i Sawy. Całość kończy wykaz perykop na różne potrzeby²³ oraz wskazania, jak czytać Ewangelie na niedzielne jutrznie i na wybrane okresy roku (np. w Wielkim Poście). Taka struktura księgi ukształtowała się jeszcze w XIV stuleciu, przenikając później do ewangeliarzy drukowanych²⁴.

²⁰ Z uwagi na duże rozpowszechnienie znaku trzeba dokonać wnikliwej analizy, by określić źródło papieru. Różne warianty tego filigranu zobaczyć można w katalogu Briqueta Online: BO – Briquet Online (v. 1.2 – 2017-01-17), http://www.ksbm.oew.ac.at/_scripts/php/BR.php?IDtype=130&lang=fr [dostęp: 27.08.2020].

²¹ W BK 896 jedynie Ewangelia według św. Jana pozostaje bez wstępu.

²² Teofilakt zasłynął głównie jako autor komentarzy do ksiąg biblijnych, ale uprawiał wiele gatunków literackich, m.in. polemikę czy hagiografię. Do Ochrydu miał trafić w wyniku niełaski cesarza. Jedyny znajdujący się w Polsce egzemplarz *Ewangeliarza komentowanego* Teofilakta omawia prof. Jan Stradomski z UJ w artykule *Коментарите към библейските четива от Теофилакт Охридски в ръкописните сбирки в Полша* (An Stradomski, *Komentarite kym biblejskite četiva ot Teofilakt Ohridski v rykopisnite sbirki v Polša*), „Slavia Meridionalis” 2016, nr 16, s. 126–137. Więcej o Teofilakcie: Oktawiusz Jurewicz, *Historia literatury bizantyńskiej*, Wrocław 1984, s. 242–243; Mirosław Leszka, *Teofilakt, arcybiskup Ochrydu – bizantyński pasterz bułgarskiej „trzody”*, „Balcanica Posnaniensia: Acta et Studia” 2009, t. 15, s. 87–98; *Uczniowie Apostołów Słowian. Siedmiu Świętych Mężów*, red. Małgorzata Skowronek, Georgi Minczew (= *Biblioteka Duchowości Europejskiej*, 4), Kraków 2010, s. 89.

²³ Charakterystykę tekstów typu omawia również Jerzy Ostapczuk w: *Ewangelie czytane na wszelką potrzebę, różnorodnie w cyrylicy starych drukach tetraewangelii*, [w:] *Zbrojne i ideologiczne konflikty w dawnym piśmiennictwie Słowian i ich echa w nowszej kulturze* (= *Krakowsko-Wileńskie Studia Sławistyczne*, t. 11), red. Marzanna Kuczyńska, Jan Stradomski, Kraków 2015, s. 105–210.

²⁴ Jerzy Ostapczuk, *Przedmowy do Ewangelii bł. Teofilakta Bułgarskiego w cyrylicy tetraewangelii lwowskich*, „Rocznik Teologiczny” 2018, t. LX, z. 2, s. 159 i podana tam literatura.

Obaj kopiści kórnickich ewangeliarzy byli dobrymi fachowcami, wprawnie pisali półustawem²⁵ liturgicznym. Sidor to lepszy kaligrafista niż Wasyl, jego litery cechuje wyszukany kształt, barwa jest wyraźna, nasycona. Wasyl pisze starannie, lecz bez szczególnej oryginalności, przy końcach stron tekst niejednokrotnie się zwęża, litery ulegają zmniejszeniu, ciaśniejsze stają się odstępy między liniami. Pisany tekst często trafia na marginesy, przeważnie są to podtytuły niektórych fragmentów albo wskazania liturgiczne. Sanocki kopista nie omieszkał jednak pochwalić się znajomością kryptografii – kończąc jeden z zapisów „amen” napisał tajnopisem, znaną na Rusi od XIII wieku tzw. prostą litoreją albo „tarabarskim alfabetem”, w którym jedne spółgłoski zastępowane są innymi, a samogłoski pozostają na swoim miejscu²⁶.

Ewangelia BK 11985 pisana jest na papierze, językiem cerkiewnosłowiańskim w redakcji ruskiej; nieliczne zapisy – po rusku (ruteńsku). Liczy 303 karty + papier ochronny (k. 0 + 1 + 303 + 1 + 0), rozmiar: 32 × 21 cm, nie posiada oryginalnej foliacji, numery kart są współczesne, ołówkiem, od k. 1 do 303. Karty ochronne na początku i końcu dodano w trakcie renowacji, są nienumerowane, tak jak i wyklejki. Kolejność składek oznaczona jest cyrylicą cyfrą literową czarnym lub czerwonym atramentem na dolnym marginesie z prawej strony kart *recto*; koniec składek zaznacza się w lewym dolnym marginesie kart *verso*. Niektóre kustosze mają delikatne zdobienia pod spodem. Składek jest 26 – I: 1–10v; II: 11–22v; III: 23–34v; IV: 35–46v; V: 47–58v; VI: 59–70v; VII: 71–82v; VIII: 83–94v; IX: 95–106v; X: 107–118v; XI: 119–130v; XII: 131–142v; XIII: 143–154v; XIV: 155–166v; XV: 167–177v; XVI: 178–189v; XVII: 190–201v; XVIII: 202–213v; XIX: 214–225v; XX: 226–237v; XXI: 238–249v; XXII: 250–261v; XXIII: 262–273v; XIV: 274–285v; XXV: 286–297v; XXVI: k. 298–303v.

Ewangeliarz BK 896 napisano na papierze, językiem cerkiewnosłowiańskim w redakcji ruskiej. Liczy 290 kart, jego rozmiar: 30 × 20 cm. Pole tekstowe: 14 × 13; 22 × 14 (dość nierównomierne). Kopista pozostawił szerokie marginesy, dolny margines jest niemal dwa razy większy od górnego. Ostatnie dwie karty: 289, 290 oraz forzac wypełnione są zapisami; język zapisów: ruski (ruteński) i polski.

Kodeks wyróżnia staranne wykonanie i elegancja formy, jest mocno zszyty,

²⁵ Późniejsza odmiana ustawu, pisma używanego w księgach obrzędowych opartego na kształcie kwadratu. Półustaw jest węższy, ma prostokątną wydłużoną formę liter. Por. Krzysztof Pietkiewicz, *Paleografia ruska*, Warszawa 2015, s. 223–278.

²⁶ Staroruski tajnopis krótko omawia Ewa Wierucka w: *Rosyjska książka rękopiśmienna. Zarys problematyki*, „Folia Bibliologica” 2006–2007, t. XLVIII/XLIX, s. 12–13.

– bazuje na formie okręgów z wici roślinnych i liści akantu w różnych konfiguracjach. Niektóre plecionki u góry przechodzą w krzyże albo wyłaniają się z nich motywy zoomorficzne – fantastyczne głowy smoków zwróconych ku sobie, należące do stylu teratologicznego, który przywędrował na Ruś z Bałkanów²⁷. Farby iluminacji w większości są takie jak w BK 11985. Kolory: niebieski, zielony, żółty, brązowy i czerwony atrament. Inicjały stylistycznie przypominają zastawki, ale ich forma jest bardziej geometryczna, miejscami mają dodatkowe motywy kwiatowe. Finaliki cechuje dużo większa swoboda i wprawność ręki iluminatora, noszą cechy stylu ruskiego z końca XVI – początku XVII wieku. Najprawdopodobniej kopista powielił w kodeksie wzory, które służyły mu za model²⁸.

Charakterystyka leksykalna rękopisów

Uwaga badawcza skoncentrowana została na wybranych cechach leksykalnych obu ewangeliarzy i wskazaniu analogii ze znanymi nauce typami starosłowiańskich redakcji tekstu ewangelicznego. Tradycyjnie przyjmuje się, że tekst ewangeliczny z zasady jest jednolity, długoletnie studia nad nim dowodzą jednak czegoś wręcz przeciwnego. Praca ze starosłowiańskim przekładem Ewangelii należy do wielopłaszczyznowych – jej główny cel to poszukiwanie inwariantów i typologiczne podejście do językowych redakcji. Materiał badawczy stale przynosi nowe pytania, każdy kodeks poddawany analizie najpierw stanowi samodzielną jednostkę z szeregiem zawartych w sobie innowacji, dopiero później jest przypisywany do któregoś ze znanych typów redakcyjnych.

BK 11985 i BK 896 formalnie są do siebie bardzo podobne, chociaż trafiają się między nimi niewielkie różnice. We wstępnej ocenie oba kodeksy nawiązują do trzeciej redakcji ewangelicznego tekstu, która pojawiła się w Bułgarii w drugiej ćwierci XIV wieku²⁹, o czym świadczą np. liczne greczyzmy. Jej powsta-

²⁷ Văčeslav N. Ščepkin, *Teratologičeskij ornament*, [w:] Oľga Podobedova, Nikolaj Rozov, Boris Floră, *Drevnerusskoje iskusstvo: Rukopisnaâ kniga*, sb. 2, Moskva 1974, s. 219. Istnieje też hipoteza o wpływie romańsko-skandynawskim. Ewa Wierucka, *Rosyjska ksiązka rękopiśmienna...*, s. 15–16.

²⁸ Elisaveta Musakova, *Pismo i pisači v rykopisite do kraâ na XVII vek*, Sofiâ 2015, s. 50 i nast.

²⁹ Sławistyka wyodrębnia kilka etapów przekładu i redagowania starosłowiańskiego tekstu Ewangelii: 1) tłumaczenie Cyryla i Metodego z IX w. zrobione na Morawach i w Panonii; 2) presławskie tłumaczenie z X w., zrobione w Bułgarii; 3) atoskie tłumaczenie z XIV w., uzupełnione kilkadziesiąt lat później w Tyrnowie. Zob. Ivan Dobrev, *Evangelie*, [w:] *Kirilo-Methodievska enciklopediâ*, t. 1, Sofiâ 1985, s. 631–634, 639–643; Ralâ M. Cejtin, *Leksika drevnebolgarskih rukopisej X–XI vv.*, Sofiâ 1986; Tatâna Slavova, *Preslavska redakciâ na Kirilo-Methodieviâ starobylgarski evangelski tekst*, [w:] *Kirilo-Methodievski studii*, kn. 6, Sofiâ 1989, s. 15–129; Anatolij A. Alekseev, *Tekstologiji slavânskoj Biblii*, Sankt-Peterburg 1999; Al'berto Al'berti, *Tak blisko, tak daleko... Tyrnovskie evangeliâ XIV veka i vizantijskij tekst*, [w:] *Treti meždunaroden kongres po bylgaristika*, 23–26 maj 2013 g.,

nie związane jest z monasterami Świętej Góry Atos i przerabianiem liturgicznych ksiąg prowadzonym przez mnicha Jana oraz jego pomocników i kontynuatorów. Atoscy redaktorzy starali się maksymalnie zbliżyć średniobułgarski tekst do greckiego oryginału, odtwarzali schematy syntaktyczne. W latach 70. XIV stulecia atoska redakcja ewangelicznego tekstu przeniesiona została do bułgarskiej stolicy Tyrnowa, gdzie przyjęła ją cała bułgarska Cerkiew w wyniku językowej reformy patriarchy Eutymiusza. Z Bułgarii atoska (lub tyrnowska) redakcja trafiła do Serbii, księstw rumuńskich (Wołoszczyzna, Mołdawia), na obie części Rusi (kijowską i moskiewską)³⁰, determinując nowy sposób zapisu ksiąg liturgicznych, w tym ewangeliarzy, w całej słowiańskiej Cerkwi prawosławnej³¹.

Żeby zilustrować użycie leksyki greckiej w BK 11985 i BK 896, wybrany został jeden motyw ewangeliczny, zaświadczony w tekstach Mateusza i Marka, w którym konsekwentnie pojawia się greckie słowo *миро* (*μύρον*), nie zastępuje go ani słowiański wyraz *масть*, ani połączenie *благовонна масть* zaświadczone przez tradycję tekstologiczną:

Mt 26,7³² – прѣстѣпи къ немуѡ жена, стѣклѣницѣ имаци *миро* многоцѣннаго. и възливааше на главѣ ѣ възлежашѣ (BK 11985);

Mt 26,7 – прѣстѣпи къ немуѡ жена, стѣклѣницѣ *миро* имаци многоцѣннаго. и възливааше на главоу его възлежашѣ (BK 896, k. 73v–73r)

Mt 26,9 – сѣ *миро* продаѣнаго выти на мноствѣ. и дати сѣ нициѣ (BK 896, k. 73r);

Mk 14,3 – прѣиде жена имаци алавастрѣ *миро* надрънаго пистикыѣ многоцѣнныѣ. и сѣкроушиша алавастрѣ възливааше ѣ. на глау (BK 896, k. 128r);

Mk 14,4 – вѣ же нѣциѣи негодоуѡщѣ въ себѣ и глѡше въ что гыбѣ сѣа *мироуаа* бы (BK 896, k. 128r);

Mk 14,3 – прѣиде жена имаци алавастрѣ *миро* надрънаго пистикыѣ многоцѣнныѣ. и сѣкроуши *алавастрѣ*, възливааше емѣ. на главѣ (BK 11985, k. 135v);

Mk 14,4 – вѣхѣ нѣциѣи негодоуѡщѣ въ себѣ, глѡше. въ что гыбѣ сѣа *мироуаа* бы (BK 11985, k. 135v);

Plenarni dokladi, Sofiâ 2014, s. 17–54; Alberto Alberti, *Leksikata na Ivan-Aleksandrovoto evangelie i tekstologičeskata tradiciâ na slavânskite evangeliâ*, [w:] *Četirievangelie na car Ivan Aleksandyr* (British Library Add. Ms. 39627), Viena 2017, s. 656–699.

³⁰ Częścią tego procesu jest zjawisko określane mianem drugiego wpływu południowosłowiańskiego.

³¹ Ivan Dobrev, *Tekstyt na Dobromirovo evangelie i vtorata redakciâ na starobylgarskite bogoslužebni knigi*, [w:] tenże, *Izbrani trudove po medievistika. Ūbilen sbornik po slučaj 80-godišnina na čl.-kor. prof. d.n.f. Ivan Dobrev*, Sofiâ 1985, s. 102–103, 642–643.

³² Identyfikacje biblijne według Biblii Tysiąclecia.

W Mk 14,3 zaświadczone są ponadto dwa greckie leksemy odnoszące się do mirry (миро): przymiotnik πῆστικῆς (z gr. πιστικός) w znaczeniu ‘czysty, prawdziwy, niezmiaszany, niepoprawiany’, równoznaczny z ‘cenny’, i нардын – nardowy (od нардъ³³). Badania tekstologów nie uwzględniają tłumaczeń leksemu „nard” (нардъ) w procesie przekładu Ewangelii, korzystamy więc z okazji, by zaznaczyć, że z tekstologicznego punktu widzenia obiektem zainteresowania powinny stać się wszystkie słowiańskie odpowiedniki nazw roślin. Wskażemy jeszcze jeden taki przykład – z nazwami mięty, kopru i kminku: Mt 23,23 – Горѣ вамъ Книжници и Фарисеи лицемерѣи како ѿдесѣствоуете мѡвѣж. и копръ. и кѣмень. и остависте вѣщѣша законѣ. Przywołujemy go, gdyż w wielu starszych redakcjach ewangelicznego tekstu na określenie kopru (копръ) używany był grecki wyraz πιγανъ (πήγανον), oznaczający jednak inną roślinę.

Inne greczyzmy z kart obu ewangeliarzy to np. игемонъ (ἡγεμών), kiedy mowa o Piłacie z Pontu jako namiestniku Judei; хламида (χλαμύς) o odzieży zdjętej z Jezusa; кустодина (κουστωδία) zamiast straż; шови (ἄριστερός) w znaczeniu ‘lewy’ (ѡ шовѣж: z lewa, od lewej strony), ароматъ i in. Każdy ze wskazanych wyrazów ma w tradycji tekstologicznej swój słowiański odpowiednik, ale w omawianych rękopisach pominięto je.

Część greckiej leksyki została, naturalnie, przełożona, lecz niekonsekwentnie, np. w jednej pozycji zachował się leksem алектворъ (ἀλέκτωρ). Wielokrotnie stosowany jest wyraz архиреи (ἀρχιερός), ale oprócz niego spotykamy też прѣвосѣштеникъ. Leksem лицемѣръ zastępuje wcześniejsze впокритъ (ὑπόκριτής); хова stoi na miejscu власфимиа (βλασφημία); воинъ zamiast спира (σπεῖρα) – w znaczeniu ‘drużyna, oddział, grupa żołnierzy’³⁴.

Niejednokrotnie jednak kopiści wprowadzali własne poprawki do tekstu, „wskrzyszając” pewne fragmenty zgodnie ze starszymi wzorcami. Ilustracją takiej praktyki mogą być archaizmy zafiksowane w badanych manuskryptach, część z nich w synonimicznych wariantach, poświadczających różne etapy tłumaczenia Ewangelii. Za przykład niech posłuży цѣсарѣствие (цѣтвие) i цѣсарѣство (цѣтство) (podobnie: отечѣствие i отечѣство) – chociaż z formalnego punktu widzenia sta-

³³ Rośliny zielarskie z rodzaju kozłek (głównie kozłek lekarski: *Valeriana officinalis*), nard celtycki (*Valeriana celtica*), nard indyjski (*Nardostachys jatamansi*) – znane od starożytności, stosowane w produkcji pachnących olejków.

³⁴ Inna kwestia to słowiańska synonimika w tłumaczeniach, np. w tekście Ewangelii Mateusza 26,74–75 rękopisów kórnickich stale używa się leksemu пѣтелъ, w innych cerkiewnosłowiańskich zabytkach w tym miejscu znajdujemy: пѣтелъ, кокотъ albo коуръ.

nowi morfologiczny wariant słowa; ten rodzaj synonimii ma duże znaczenie tekstologiczne³⁵. ЦѢСАРЬСТВО to jedyne słowo zakończone na -СТВО utworzone z niesłowiańskiego rdzenia, te rdzenie bowiem, według tradycji, tworzą rzeczowniki abstrakcyjne zakończone na -СТВО. Zdaniem części uczonych więc, formy na -СТВО należą do morawizmów, czyli pozostałości po morawskim okresie starosłowiańskiej Ewangelii. Zatem ЦѢСАРЬСТВО należy traktować jako archaizm również w odniesieniu do najstarszych przekładów starobułgarskich (z IX, X w.), podczas gdy forma ЦѢСАРСТВО jest stosunkowo nowa, najprawdopodobniej wschodniobułgarska z genezy³⁶.

W kórnickich Ewangeliach odkryć można również ślady drugiej, presławskiej redakcji tekstu ewangelicznego, np. wymieniana wyżej СТЪКЛѢНИЦА – określenie naczynia, w którym przechowywana jest mirra (Mt 26,7). W Ewangelii Marka na tym miejscu użyto greczyzmu АЛАВАСТРЪ, według badaczy w średniobułgarskich, starserbbskich i staroruskich rękopisach z cechami drugiej redakcji (presławskiej) stosowanego dużo rzadziej niż СТЪКЛѢНИЦА. Echem presławskiej redakcji jest także leksem ЗАВѢСА używany zamiast greckiego ΚΑΤΑΠΕΤΑΣΜΑ (καταπέτασμα) czy słowiańskiego ОПОНА.

Inne archaizmy w BK 11985 i BK 896 to m.in. ПИСАНИИ wobec КЪНИГЪ в innych ewangelicznych tłumaczeniach; ЗЪВАТИ СѦ wobec НАРИЦАТИ СѦ (wg nauki tym słowem w pierwotnym tłumaczeniu Ewangelii oddawany jest grecki czasownik καλέω); ВЪЗЪВРАТИ wobec ВЪЗЪВРАЛИ; ОУДАВИТИ СѦ wobec ОБЪСИТИ СѦ; ЗНАМЕНАВШЕИ (ОТ ЗНАМЕНАТИ) wobec ЗАПЕЧАТЛѢВШЕ (ОТ ЗАПЕЧАТЛѢТИ) i in. Wymienione właściwości leksykalno-redakcyjne zbliżają kórnickie kodeksy do analizowanego przez Jana Stradomskiego pod tym samym kątem warszawskiego *Ewangeliarza komentowanego* arcybiskupa Teofilakta (BN 12431 III, początek XVI w.)³⁷, przekonując, że pierwowzory, z których je kopiowano, mogły mieć podobną genezę.

Z drugiej strony, tekst zabytków zaświadcza leksykalne innowacje spowodowane wpływem rodzimego języka kopisty czy lokalnych dialektów, co w wypadku BK 11985 i BK 896 wymaga wnikliwych analiz specjalistów.

Podsumowując, prezentowane Ewangelie, dając dowody wysokiego poziomu kultury prawosławnej I Rzeczypospolitej, zaświadczają jednocześnie

³⁵ Badacze uważają, iż wersja ЦѢСАРЬСТВО spotykana jest częściej w tekstach Ewangelii niż w pozostałych księgach liturgicznych.

³⁶ Raliá M. Cejtlin, dz. cyt., s. 184.

³⁷ Ān Stradomski, dz. cyt.

o bliskich związkach literacko-duchowych z Bałkanami. Atosko-tyrnowska redakcja językowa kórnickich ewangelarzy zapośredniczona została najprawdopodobniej z terytorium Serbii, która przeszła przez Wołoszczyznę i Mołdawię. Przechowuje ona późniejszą tradycję tekstologiczną z charakterystyczną różnorodnością leksyki. Ze względu na typ przekładu, archaiczne cechy redakcji językowej omawiane zabytki wzbogacają grupę wyjątkowych rękopisów wiązanych przez naukę z pierwszymi słowiańskimi przekładami ewangelarzy. Nie ma wątpliwości, że oba kórnickie kodeksy należą do wybitnego dziedzictwa kulturowego i stanowią ważny wkład w cyrylickie piśmiennictwo. Dostarczając cennego materiału do porównań tekstologicznych, służą rekonstrukcji starsłowiańskiego tekstu Ewangelii. Przedstawione w artykule przykłady z BK 11985 i BK 896 nie wyczerpują tematu, ale stanowią dobry punkt wyjścia do dalszych badań słowiańskich tradycji translologicznych.

BIBLIOGRAFIA

- Al'berti Al'berto, *Tak blisko, tak daleko... Tyrnovskie evangeliâ XIV veka i vizantijskij tekst*, [w:] *Treti meždunaroden kongres po bylgaristika, 23–26 maj 2013 g., Plenarni dokladi*, Sofiâ 2014.
- Alberti Alberto, *Leksikata na Ivan-Aleksandrovoto evangelië i tekstologičeskata tradiciâ na slavânskite evangeliâ*, [w:] *Četirievangelie na car Ivan Aleksandyr* (British Library Add. Ms. 39627), Wiena 2017, s. 656–699.
- Alekseev Anatolij A., *Tekstologiâ slavânskoj Biblii*, Sankt-Peterburg 1999.
- Błaszczuk Grzegorz, *Litwa na przelomie średniowiecza i nowożytności 1492–1569*, Poznań 2002.
- Błońska Maria, Bułhak Henryk, *Na tropach ksiązek cyrylickich wydawanych w państwie polsko-litewskim w XV–XVIII w. Próba charakterystyki*, [w:] *Najstarsze druki cerkiewnosłowiańskie i ich stosunek do tradycji rękopiśmiennej, materiały z sesji, Kraków 7–10 XI 1991*, red. Wiesław Witkowski, Jerzy Rusek, Aleksander Naumow, Kraków 1993.
- BO – Briquet Online (v. 1.2 – 2017-01-17), www.ksbm.oeaw.ac.at/_scripts/php/BR.php?IDtype-s=130&lang=fr [dostęp: 27.08.2020].
- Cejtlin Ralâ M., *Leksika drevnebolgarskih rukopisej X–XI vv.*, Sofiâ 1986.
- Čuba Galina, *Tekstologičeskââ klassifikaciâ ukraïnskikh učitel'nyh evangelij vtoroj poloviny XVI veka*, „Slavânovedenie” 2002, nr 2.
- Čuba Galina, *Tekstologične doslidžennâ ukraïnsk'kih učitel'nih Êvangelij drugoi polovini XVI – počatku XVII st.: peremišl's'kij tip*, „Visnyk Lvivs'koho Universitetu. Seriâ Knigoznavstvo, bibliotekoznavstvo ta informacijni tehnologii” 2007, vip. 2.
- Dobrev Ivan, *Evangelië*, [w:] *Kirilo-Methodievska enciklopediâ*, t. 1, Sofiâ 1985.
- Dobrev Ivan, *Tekstyt na Dobromirovo evangelië i vtorata redakciâ na starobylgarskite bogoslužebni knigi*, [w:] tenże, *Izbrani trudove po medievistika. Ūbilen sbornik po slučaj 80-godišninata na čl.-kor. prof. d.n.f. Ivan Dobrev*, Sofiâ 1985.

- Franciszek Skoryna z Połocka. *Życie i pisma*, wybór tekstów, przekł. i opr. Mariola Walczak-Mikołajczakowa, Aleksander Naumow, Gniezno 2007.
- Inwentarz Biblioteki Kórnickiej*, Kórnik 1983, z. II i cz. IV.
- Inwentarz rękopisów Biblioteki Kórnickiej*, Kórnik 1930 (maszynopis).
- İsaëvič Āroslav D., *Peršodrukar Ivan Fedorov i viniknennâ drukarstva na Ukraïni*, vid. 2., pererab. i dop. L'viv 1983.
- Janów Jan, *Źródła Ewangelii Peresopnickiej*. „Slavia”, V, Praga 1926–27.
- Jaroszewicz-Pieresławcew Zoja, *Druki cyrylickie z oficyn Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku*, Olsztyn 2003.
- Jaroszewicz-Pieresławcew Zoja, *Zapiski w księgach drukowanych cyrylicą w oficynach Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku*, „Acta Baltico-Slavica” 2013, nr 37.
- Jurewicz Oktawiusz, *Historia literatury bizantyńskiej*, Wrocław 1984.
- Karabowicz Tadeusz, *Tożsamość Cerkwi ukraińskiej*, Lublin 2004.
- Kuczyńska Marzanna, *Ruska homiletyka XVII wieku w Rzeczypospolitej. Ewolucja gatunku – specyfika funkcjonalna: (Cyryl Stawrowiecki, „Ewangelia pouczająca”, Rachmanów 1619, Joanniczusz Galatowski, „Klucz rozumienia”, Kijów 1659)*, Szczecin 2004.
- Leszka Mirosław, *Teofilakt, arcybiskup Ochrydu – bizantyński pasterz bułgarskiej „trzody”*, „Balkanica Posnaniensia: Acta et Studia” 2009, t. 15, s. 87–98.
- Musakova Elisaveta, *Pismo i pisači v rykopisite do kraâ na XVII vek*, Sofiâ 2015.
- Naumow Aleksander, *Biblia w kulturze Rusi polsko-litewskiej w XVI wieku*, „Slavia Meridionalis” 2016, nr 16.
- Naumow Aleksander, *Sanok w I poł. XVI wieku: w centrum życia duchowego*, „Orthodoxia – Przegląd Prawosławny” 1995, nr 4 (118).
- Nemirovskij Evgenij L., *Francisk Skorina: žizn' i deâtel'nost' belorusskogo prosvetitelâ*, Minsk 1990.
- Nosilia Viviana, *Oświata ruska na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XVII wieku*, [w:] *Między Wschodem a Zachodem. Prawosławie i unia*, t. XI, red. Marzanna Kuczyńska (*Kultura I Rzeczypospolitej w dialogu z Europą. Hermeneutyka wartości*), Warszawa 2017, s. 141–173.
- Ostapczuk Jerzy, *Cerkiewno-słowiańskie rękopisy Ewangelii w Polsce*, [w:] *Ku Słowu, ku Kościołowi, ku światu. Księga pamiątkowa podarowana Arcybiskupowi Jeremiaszowi (Janowi Anchimiukowi) w 70. rocznicę urodzin*, red. Katarzyna Wojciechowska, Wsiewołod Konach, Warszawa 2013.
- Ostapczuk Jerzy, *Ewangelie czytane na wszelką potrzebę, różnorodnie w cyrylickich starych drukach tetraewangelii*, [w:] *Zbrojne i ideologiczne konflikty w dawnym piśmiennictwie Słowian i ich echa w nowszej kulturze* (Krakowsko-Wileńskie Studia Sławistyczne, t. 11), red. Marzanna Kuczyńska, Jan Stradomski, Kraków 2015.
- Ostapczuk Jerzy, *Przedmowy do Ewangelii bł. Teofilakta Bułgarskiego w cyrylickich tetraewangeliiach lwowskich*, „Rocznik Teologiczny” 2018, t. 60, z. 2.
- Ostapczuk Jerzy, *Stan zachowania cerkiewnosłowiańskich rękopiśmiennych Ewangelii*, „Rocznik Teologiczny” 2010, t. 52, nr 1–2.
- Pietkiewicz Krzysztof, *Paleografia ruska*, Warszawa 2015.
- Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce. Katalog*, wyd. 2 zmien., opr. Aleksander Naumow, Andrzej Kaszlej, przy współpracy Ewy Naumow, Jana Stradomskiego, Kraków 2004.
- Rogow Aleksander, *Cyrylickie rękopisy w Polsce*, „Studia Źródłoznawcze”, t. XIV, Warszawa – Poznań 1969.
- Ščepkin Văčeslav N., *Teratologičeskij ornament*, [w:] Olga Podobedova, Nikolaj Rozov, Boris Florâ, *Drevnerusskoje iskusstvo: Rukopisnaâ kniga*, sb. 2, Moskva 1974.

- Slavova Tatâna, *Preslavska redakciâ na Kirilo-Metodievîa starobylgarski evangelski tekst*, [w:] *Kirilo-Metodievski studii*, kn. 6, Sofiâ 1989.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. III: *Haag – Kępy*, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, Warszawa 1882.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. X: *Rukszenice – Sochaczew*, red. Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, Warszawa 1889.
- Stradomski Ân, *Komentarite kym biblejskite četiva ot Teofilakt Ohridski v rykopisnite sbirki v Polša*, „*Slavia Meridionalis*” 2016, nr 16, s. 126–137.
- Uczniowie Apostołów Słowian. Siedmiu Świętych Mężów*, red. Małgorzata Skowronek, Georgi Min-czew (Biblioteka Duchowości Europejskiej, 4), Kraków 2010.
- Vostočnoslavânskie i ũžnoslavânskie rukopisnye knigi v sobraniâh Pol’skoj Narodnoj Respubliki*, č. 2: *Rukopisi sobranij Lûblina, Peremyšlâ, Sanoka, Poznani, Kurnika i Vroclava*. Priloženie. Sost. Â. N. Šapov, AN SSSR. In-t istorii SSSR. Moskva 1976.
- Wierucka Ewa, *Iwan Fiodorow i jego czarna sztuka. Próba syntezy*. „*Folia Bibliologica*” 2008, t. L.
- Wierucka Ewa, *Rosyjska ksiąŹka rękopiśmienna. Zarys problematyki*, „*Folia Bibliologica*” 2006-2007, t. XLVIII–XLIX.

ABSTRACT

MARZANNA KUCZYŃSKA, MAYA IVANOVA

CYRILLIC GOSPELS FROM THE 16TH AND 17TH CENTURIES FROM THE COLLECTIONS OF THE KÓRNIK LIBRARY

The article describes two Cyrillic Gospels from the Kórnik Library: BK 11985 and BK 896. It presents the cultural context of their creation, as well as their history, content, illuminations and a short lexical description. Both codices were the result of a cultural and spiritual revival in the Orthodox Church in the Polish-Lithuanian Commonwealth. Both of them were luxury, professionally made goods; their copyists were experienced specialists. BK 896 represents a higher level of artistry. In view of their lexical characteristics, the manuscripts can be classified as the third so-called Mount Athos-Tyrnovo linguistic redaction of the Gospel.

Keywords: Cyrillic Gospel, Cyrillic manuscript, Kórnik Library, Orthodox Church, Polish-Lithuanian Commonwealth, spiritual revival